



این سومین مجلد مزدک‌نامه است در حوزه پژوهش‌های ایران‌شناسی که شالوده گردآوری و نشر آن را جمشید کیان‌فر و پروین استخری، پدر و مادری داغ‌فرزند دیده، اما بردبار و فرهیخته، پی‌ریخته‌اند و چگونگی سنگ بنای آن نیز به همان کوچ نابهنگام فرزند برومندشان مزدک باز می‌گردد.

آنان به این وسیله تاکنون هم یاد و نام فرزند دلبنده‌شان را که تندباد حوادث او را از آنان در ربود زنده نگاه داشته‌اند و هم خدمتی در خور ستایش به فرهنگ این مرز و بوم انجام داده‌اند. پیشتر نیز استاد گرانقدر ایرج افشار با انتشار دو مجلد کتابفروشی با چشم‌پوشی از برگزاری مراسم گوناگون در سوگ از دست دادن فرزند برومندش بابک، دست به چنین اقدامی زده بود و حاصل آن اثر درخور ستایشی شد که صاحب این قلم توفیق معرفی آن را در مجله بخارا (ش ۷۱، خرداد - تیر ۸۸: ۳۹۴-۴۰۰) داشت.

مزدک‌نامه ۳، یادبود سومین سالگرد درگذشت مزدک کیان‌فر، خواهان: جمشید کیان‌فر، پروین استخری، ۱۳۸۹ش، ۸۹۶ص.

مسعود عرفانیان



کیان‌فر که خود در حوزه تاریخ پژوهشگری نام‌آشناست و همسرش - سرکار خانم پروین استخری - که او نیز از پژوهشگران تاریخ است - بنا را بر این نهادند تا به مناسبت نخستین سالگرد کوچ مزدک دلبنده‌شان و از آن پس نیز در سالگردهای بعدی، یعنی در چهاردهم تیرماه هر سال خورشیدی، مجلدی از

بلبلی خون دلی خورد و گلی حاصل کرد  
باد غیرت به صدش خار پریشان دل کرد  
طوطیی را به خیال شکری دل خوش بود  
ناگهش سیل فنا نقش امل باطل کرد  
قره‌العین من آن میوه دل یادش باد  
که چه آسان بشد و کار مرا مشکل کرد

مزدک‌نامه را منتشر کنند و پس از دو مزدک‌نامه تیرماه ۱۳۸۷ و تیرماه ۱۳۸۸ این سومین مزدک‌نامه از این مجموعه است که به کوشش و پایمردی این زوج منتشر می‌شود.

مجلد سوم مزدک‌نامه دربرگیرنده ۵۶ مقاله در یازده بخش است: کلیات، علوم اجتماعی، علوم، زبان‌شناسی، واژه‌شناسی، ادبیات، نقد و بررسی، تاریخ، رجال، یادمان و رسائل.

نام برخی از مقاله‌ها و نام نویسندگان آنها که در این مجلد از مزدک‌نامه به چاپ رسیده چنین است: «آرشیوها و کتابخانه‌ها در ازبکستان»، محسن جعفری مذهب؛ «معرفی بخشی از دستنویسهای فارسی کتابخانه فرهنگستان علوم مجارستان»، فرید قاسملو و فریبا پایروند ثابت؛ «آیا فناوری و اقتصاد فناوری راهگشاست؟»، سید عبدالله انوار؛ «بی‌بی خانم استرآبادی از فعالان حقوق زنان در عصر قاجار»، نادره جلالی؛ «کتاب الارصاد عرضی دمشقی همکار خواجه نصیرالدین طوسی در رصدخانه مراغه با اشاره به ابزارهای رصدی»، مهدی محقق؛ «نگاهی به نوآوریهای محمدباقر یزدی در ریاضیات و در زمینه اعداد متحاب و اعداد متعادل، در کتاب عیون الحساب»، غلامرضا جمشیدنژاد اول؛ «آثار و مصائب زبان فارسی»، ع. روحبخشان؛ «بازتاب محیط جغرافیایی در زبان و بیان مولانا»، توفیق سبحانی؛ «ابونصر فتح‌الله خان شیبانی کاشانی»، محمد گلبن؛ «اعلامیه‌های زیرزمینی در انقلاب مشروطه»، منصوره اتحادیه (نظام مافی)؛ «ارمنیان ایران در آستانه انقلاب مشروطه به روایت ملک‌المورخین»، عسکر بهرامی؛ «جانشینان امیر تمپور گورکان»، پروین استخری؛ «سفرنامه از شهرستانک تا کلاردشت»، جمشید قائمی که در آغاز تابستان ۱۳۸۹ از رنج تن رهید و روانش شاد باد و دیگران.

با مرور کتاب، روشن می‌گردد که روی هم رفته، بیشتر مقاله‌های این مجموعه با صرف زمان به دقت و روشمند نوشته شده و نتیجه نیز آن شده که کتابی سودمند، دارای مقاله‌هایی ارزنده و درخور توجه در حوزه‌های گوناگون فرهنگ و ادب فارسی در اختیار خواننده باشد.

مقاله‌های «بررسی مکتب هنری آل جلایر در نگاره‌های موجود در مرتع یعقوب بیگ» از مهدی افضلی و «نقش زنان در هنر خط تازی» از صلاح‌الدین المنجد، عضو فرهنگستان زبان قاهره و فرهنگستان علوم دمشق، ترجمه محمد باهر، از مقاله‌های پژوهشی خوب این مجلد است که دارای آگاهیهای سودمندی برای خوانندگان علاقه‌مند به نگارگری و خوشنویسی است.

«غزلی از قطب‌الدین شیرازی به گویش قدیم شیراز» از علی‌اشرف صادقی، پژوهشگر نام‌آشنای زبان‌شناسی و فرهنگ واژگان و اصطلاحات دیوانی - تاریخی در نگاشته‌های فرارودی» نوشته بیسمبایف هم از دیگر مقاله‌های ارزنده این مجموعه است. به‌ویژه مقاله بیسمبایف (با ترجمه محمدحسین ساکت) که می‌تواند مورد استفاده بسیاری از پژوهشگران علاقه‌مند به تاریخ آن منطقه که از نسخه‌های خطی نوشته شده در آنجا استفاده می‌کنند قرار بگیرد.

مقاله سجاد آیدنلو «خویشکاری ویژه نخچیران در داستانهای پهلوانی ایران» همانند دیگر مقاله‌ها و آثار این شاهنامه‌پژوه توانمند، جوان و پرکار، دارای آگاهیهای ارزنده‌ای است. همچنین است مقاله‌های «مهاجرت‌های اجباری و سازماندهی مجدد نظم منطقه‌ای قفقاز در ایران دوره صفوی...» از مائدا هیروتاک، ترجمه یزدان فرخی؛ «اندرا و درخت انار در آیین جاودانگی در ایران باستان» از: س. مهدی حسن، ترجمه جلیل نوذری؛ «محمدعلی میرزا دولت‌شاه: دولت و شاهی مستقل» از رامین یلفانی؛ «گلاب و آیین گلاب‌پاشی ره‌آورد ایرانیان مهاجر در دربار مغولان هند» از منیژه ربیعی و «دست‌نوشته‌ای منتشر نشده از میرزا حسن رشیدیه و نقش سیاسی وی در انقلاب مشروطه» از محمد بقائی شیرجینی که هر کدام از آنها در نوع خود جالب توجه، خواندنی و سودمند است.

عدم تأکید بر روی نام دیگر مقاله‌های این مجموعه از ارزش آنها نکاسته و خوانندگان علاقه‌مند با مراجعه به این مجلد مزدک‌نامه، به ارزش بسیاری از مقاله‌های چاپ شده در آن پی خواهند برد.



اسلام‌شناس دانشگاه اکستر، انگلستان، در میان گذاشت. او ضمن تأیید این طرح، توصیه کرد که نشریه سالیانه باشد، و پذیرفت که ویراستاری مجله را بر عهده بگیرد و برای این منظور هیأت تحریریه‌ای حائز شرایط به هم آورد. طی چند ماه بعد، این مهم انجام گردید. لویزن ضمناً پیشنهاد کرد که میان مؤسسه رومی و مرکز پژوهشهای فارسی و ایرانی دانشگاه اکستر همکاری و مشارکتی برقرار گردد. پس از تحقق این پیشنهاد پایه‌های ویرایش، چاپ و توزیع مجله گذاشته شد؛ و بدین‌سان برای نخستین بار مجله‌ای ویژه پیر قونیه به عرصه دانش‌پژوهی جهانی پانهاد و اولین شماره آن در ژانویه ۲۰۱۰ توزیع شد.



این شماره شامل پیش‌سخنی از گوکلپ کامل، یادداشتی از ویراستار و دو بخش اصلی است: یکی مقالات و دیگری نقد و بررسی کتاب. در جای‌جای مجله ترجمه انگلیسی چند غزل و رباعی از مولانا گنجانده شده است. ترجمه‌ها توسط فرنکلین لویس، پل لوزنسکی، لئونارد لویزن و مایکل زند انجام شده است.

اولین نوشته در بخش مقالات «از بلخ تا مدیترانه: اوریمن، خاخام یسبیک بن یکل و مثنوی جلال‌الدین رومی»،<sup>۲</sup> به قلم جلیل نودری از خوزستان ایران، است.

1. *Mawlana Rumi Review*

2. "From Ballet to the Mediterranean: Everyman, Rabbi Eisik, son of Yekel and Jalal al-Din Rumi's Mathnawi"

### مجدالدین کیوانی

در ماه دسامبر ۲۰۰۴، آقای گوکلپ کامل، بنیان‌گذار «مؤسسه رومی» دانشگاه خاورمیانه در قبرس، میزبان نخستین همایش بین‌المللی مولوی پژوهان در نیکوزیا بود. در این همایش که تنی چند از اسلام‌شناسان و مولاناپژوهان ترک و غیر ترک (ظاهراً بدون حضور هیچ ایرانی) شرکت داشتند، فرنکلین لویس از دانشگاه شیکاگو پیشنهاد کرد که هشتادمین سال تولد جلال‌الدین محمد در ۱۳۸۶/۲۰۰۷ش در تمامی شهرها از بلخ تا قونیه را جشن بگیرند. متعاقباً این نظر مطرح شد که «چرا از بلخ تا برکلی جشن نگیریم؟» و این خود سرآغاز آغازی شد.

آقای کامل بعدها اندیشید که در هشتادمین زادسال مولانا، مؤسسه رومی دانشگاه خاورمیانه باید با بهره‌گیری از برنامه‌های «شب عرس» (۱۷ دسامبر) در نیکوزیا به برنامه همایش مولاناپژوهان حالتی استثنایی بخشید. آقای کامل به این فکر می‌افتد که اگر بشود، همایش مؤسسه را در موزه مولانا در قونیه برپا کنند، یعنی در محلی که تربت حضرت مولانا همه‌ساله صدها هزار بازدیدکننده مشتاق را به سوی خود جلب می‌کند. تا آن زمان هیچ گردهمایی‌ای در این موزه برگزار نشده بود، مع‌ذکب دلیلی نداشت که چنین فکری ناممکن تصور شود.

سرانجام با استقبال و حمایتی که بعضی موسسات و شخصیت‌های سیاسی و علمی نشان دادند، اجازه داده شد که همایشی علمی برای نخستین بار کار خود را روز ۱۶ دسامبر ۲۰۰۷ در محل موزه مولانا آغاز کند. در پایان همایش، فرنکلین لویس اظهار داشت که تتبعات رومی‌شناسی دست‌کم در یک معنا غیرعادی می‌نماید و در توضیح سخن خود گفت: تقریباً هر رشته تحقیقاتی نشریه‌ای ویژه خود دارد که همه پژوهشگران می‌توانند بدو برای آگاهی از جدیدترین کتب و نشریات درباره موضوعات مربوط به رشته خود بدان رجوع کنند و در باب نتایج پژوهش‌های جاری کسب اطلاع کنند.

به نظر آقای کامل از آنجا که گردآوردن زود به زود چنین گروه گزیده‌ای از ارباب دانش و تحقیق از شرق و غرب عالم کار دشوار و پرزحمتی است، به فکرش رسید که نشریه‌ای اختصاصی می‌تواند این مشکل را تا حدی حل کند. او چند هفته بعد، این طرح را با لئونارد لویزن، استاد

نویسنده سعی کرده وجوه شباهت (و گاه تفاوت) میان ۱. یک داستان اخلاقی انگلیسی به نام «هرکس» (Everyman)، ۲. داستان عامیانه «خاخام» یئسیک، از ناحیه کراکو در لهستان، و ۳. روایاتی در ادبیات فارسی که از لحاظ زمانی مقدم بر آن منابع غیر ایرانی است، پیدا کند. نوذری بر این باور است که اگر نتوانیم با اطمینان خاطر مدعی شویم که زادگاه این داستانها ایران است، می‌توانیم مسلم بدانیم که منشأ آنها متون شرقی‌ای است که در قرون وسطی از راه ایران به اروپا رفته است. منبع بررسی نوذری در این پژوهش مثنوی معنوی است. او توجه می‌دهد که مولانا به وجهی موجز و سر بسته به داستان مورد نظر اشاره می‌کند، به سبب آنکه این داستان رمزی نمادین در عصر او به اندازه‌ای رایج و شناخته شده بوده که او نیازی نمی‌دیده که به تفصیل آن را گزارش کند.

مقاله دوم با عنوان «مولانا جلال‌الدین ر. ا. نیکلسن» از نویسنده‌ای روسی تبار به نام مارتا سیمتچیوا<sup>۱</sup> است که ضمن بیان اینکه نیکلسن (۱۸۶۸-۱۹۴۵م) به رغم شهرتش به عنوان پژوهشگری راستین و مولاناشناس کم‌نظیر، در کتابهای شرح احوال محققان رشته عرفان و تصوف تقریباً «نامشهود» مانده است، سبب دوام و موضوعیت داشتن کارهای وی تا به امروز را جستجو می‌کند و می‌کوشد تا به این پرسش پاسخ دهد که چرا از پس حدود هشتاد سال و نشر چندین چاپ انتقادی از مثنوی و تفسیرهای متعدد درباره این شاهکار جهانی، ترجمه و چاپی انتقادی که این پژوهشگر انگلیسی بین سالهای ۱۹۲۵-۱۹۴۰م از مثنوی کرد و توضیحاتی که بر آن نوشت، هنوز همه جا مورد استناد اهل تحقیق است و حتی شخصیتی چون بدیع‌الزمان فروزانفر خود را از مراجعه به کارهای وی بی‌نیاز نمی‌دیده است.

مقاله سوم، نوشته آلبرتو فابو امبروزیو<sup>۲</sup> با عنوان «حصن خدا مرکز روح درویش است»، شرحی است از تاریخچه و نمادهای طریقت مولویه. مؤلف ضمن اشاره به تصویری سطحی و تُنک‌مایه که اروپاییان سنتاً و عموماً از مراسم سماع صوفیان مولوی داشته‌اند، می‌کوشد تا نقش واقعی این آیین را در زندگی معنوی مولویه و ارزش ذکر گفتن را در طی این مراسم روشن کند. او به استناد منابع صوفیان، از قبیل منهج‌الفقراء اسماعیل انقروی (د ۱۰۴۱ق)، ذکر را دژ الهی یا حصن خدا توصیف

می‌کند. صوفی مولوی با تکرار نام الله، که ذکر مختار مولویه است، به اعماق یاد خداوند می‌رسد. مقاله بعدی، «معشوق مجازی و معشوق حقیقی در اشعار مولانا رومی»، از عبدالغفور روان فرهادی، از دو نوع عشق مجازی و حقیقی و تکرار اینها هم در غزلیات شمس هم در مثنوی سخن می‌گوید. پیش از مولانا، سنائی و عطار به تفاوت معشوق مجازی و معشوق حقیقی پرداخته‌اند. به عقیده روان فرهادی، مولانا وقتی از معشوق مجازی می‌گوید معمولاً در درجه اول به شمس تبریزی و در درجه دوم به کسانی چون محقق ترمذی، صلاح‌الدین زرکوب و چلبی حسام‌الدین اخی ترک اشاره دارد. با وجود این، معشوق مجازی مولانا از نوع معشوقگان عادی نیست. روان فرهادی در این دعوی به رباعیاتی چون رباعی زیر از خود مولانا استناد می‌کند:

معشوقه خانگی به کاری ناپد

کو عشوه نماید وفا ننماید

معشوقه کسی باید کاند لب‌گور

از باغ فلک هزار در بگشاید

در مقابل، عشق حقیقی، یعنی عشق به خدا، است که حضرتش آن را به عاشقان خود آموخته و مولانا آن را در رباعی زیر بیان فرموده است:

شاگرد تو است دل که عشق آموز است

ماننده شب گرفته پای روز است

هرجا که روم صورت عشق است به پیش

زیرا روغن در پی روغن سوز است

رسیدن به حد چنین عشقی متعالی مستلزم توبه عاشق (انسان) و الطاف و فضل الهی است. ارتباط دو نوع عشق یادشده را مولانا در بیتی چنین وصف می‌کند:

آنچه معشوق است صورت نیست آن

خواه عشق این جهان خواه آن جهان

(مثنوی، ۲/۷۰۳)

مؤلف سپس این آیه قرآنی را در تأیید اینکه عشق خدا به انسان اصلی و منشأ عشق انسان به خداوند است، نقل می‌کند: «... فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ» (۵: ۵۴). در پایان یادآور می‌شود که ایمان واقعی عاشق، طبق نظر مولانا، فقط عشق به خداوند است و بس:

1. Marta Simidchieva

2. Alberto Fabio Ambrosio



ملت عشق از همه دینها جداست

عاشقان را ملت و مذهب خداست

(مثنوی، ۲/۱۷۷۰)

مقاله پنجم از ابراهیم گمرد، با عنوان «محبوبیت مولانا رومی و سنت مولوی»، اساساً مروری است بر سرگذشت پرفراز و نشیب آداب سماع مولویه در ترکیه و خارج از این کشور. نویسنده ابراز نگرانی می‌کند که به رغم جهانگیر شدن نام مولانا در غرب، معدودند کسانی که از سنت مولوی چیزی جز اجراهای دراویش چرخان یا چرخنده بدانند.

در اواخر عصر امپراتوری عثمانی ۱۱۴ مرکز مولوی (تکیه، در ترکی: تَکّه) و قریب به یکصد هزار مولوی مسلک در سراسر این امپراتوری وجود داشته است. این وضعیت در ۱۹۲۵ که جمهوری ترکیه همه مؤسسات صوفی را ممنوع و مراکزشان را تعطیل کرد، به آخر رسید و پس از آن، مراسم سماع در سماع‌خانه‌ها (در ترکی: سَمَاحانه) به مدت سی سال قدغن شد. مع‌ذلک، در ۱۹۵۳، اجازه داده شد که سماع تنها سالی یک‌بار روز ۱۷ دسامبر (مطابق با سالگرد تولد مولانا) در قونیه به صورت رویدادی عام اجرا شود، نه به عنوان مراسمی صوفیانه، بلکه به عنوان جشنی فرهنگی در بزرگداشت یکی از بزرگ‌ترین شاعران ترکیه! اکنون پس از شصت سال، گرچه این اجرای عام سماع حیاتی دوباره به این آیین مولویه داده است، ولی از دیگر سو، پاکیزگی و روحانیت این سنت را کم کرده است. مراسم سماع، به جای آنکه به عنوان عملی معنوی در خلوت، بدون هیچ خودنمایی و روی و ریایی همراه با ذکر نام خدا از سویدای دل صورت پذیرد، وسیله‌ای شده برای درآمد عظیم صنعت جهانگردی از طرفی، و از طرف دیگر، «پول‌سازی» گروهی حرفه‌ایی که دغدغه حقیقت و سلامت معنوی این رسم کهن روحانی را ندارند. در سماع اصیل، آداب و شرایط رعایت می‌شده که امکان شرکت هر کس و ناکسی را در آن نمی‌داده است: آیینی بوده آموزشی، عارفانه و دینی. لیکن امروز کار به جایی رسیده که عده‌ای چرخنده جامه‌های آیینی مولویه را بر تن می‌کنند و صرفاً برای پول، در مکانهای نامناسب، مانند سرسراهای هتلها، ضیافتها، جشنهای عروسی و کنسرتها برنامه اجرا می‌کنند. در این گونه رقص‌ها رعایت اصول در حرکات و فضاهای اجرا نمی‌شود. نوازندگان و چرخندگان

درکی از اشعار فارسی که مولانا سروده ندارند. خلاصه، آگاهی از سنت مولویه تحت‌الشعاع محبوبیت و رونق فقط یکی از آداب آن یعنی مراسم رقص چرخشی، قرار گرفته است.

در مغرب‌زمین نیز بر اثر ترجمه‌های نادرستی از غزلیات مولانا، تصویر مخدوش و محرفی از مولانا و سنت سماع به مردم داده شده است. مترجمان این دست کتابها معمولاً هیچ فارسی نمی‌دانند و فقط ترجمه‌های دقیق مترجمان قدیم‌تری، همچون نیکلسن و آربری را به انگلیسی امروزی برگردانده و هر تغییر بازارپسندی را که خواسته‌اند در آنها داده‌اند. فیلمهای به اصطلاح «مستند» از مراسم سماع تصویری غیرواقعی از زندگی و شعر مولانا به خورد جامعه می‌دهند. همین‌طور، سالهای سال از شمس تبریزی سیمایی ناقص و تحریف‌شده توسط خاورشناسان ارائه گردیده و از طریق کتابها و مقالات عامه‌پسند تبلیغ و ترویج شده است.

با وجود این، نویسنده در بخش آخر مقاله خود از کارهای ارزنده و اصیلی که از سوی کسانی چون ویلیام جیتیک و فرنکلین لوئیس در معرفی درست مولانا و شمس شده از طرفی، و تلاشهای یونسکو در جهت احیای موسیقی و رقص سماع از طرف دیگر، سخن می‌گوید. از پی اقدامات ارزنده یونسکو بود که سماع به عنوان «شاهکار میراث شفاهی و معنوی بشر»<sup>۱</sup> و سال ۲۰۰۷ سال بین‌المللی مولانا اعلام شد. در پایان، نویسنده پیشنهادهایی به منظور حفظ و هرچه بهتر شناساندن سنت اصیل سماع مولوی و تداوم ارزشهای تعلیمی و معنوی آن ارائه می‌کند.

آخرین مقاله با عنوان «واپسین نسل: تخمینی مُطَرَف از احمد رمزی دده»، نوشته رادریک گریسُن، شرح حالی است از رمزی دده (۱۸۷۲-۱۹۴۴م) که بعدها به موجب قانون جدید ترکیه، لقب آکیورک گرفت آخرین شیخ و رهبر معنوی مولوی‌خانه اُسکُدار در استان استانبول. در ترکیه عثمانی به چنین منصبی «پست‌نشین» می‌گفتند. رمزی دده، که به نظر می‌رسد فردی از آخرین نسل شاعران مولوی عصر عثمانی به حساب می‌آید، پلی میان سنت ادبی تصوف عهد عثمانی و دانش‌پژوهی امروزی به شمار می‌رود. او به مناسبت بسته‌شدن مولوی‌خانه‌ها در

1. Masterpiece of the Oral and Intangible Heritage of Humanity

بدو جمهوری تازه تأسیس ترکیه، شعری ساخته که حیرت و آزدگی لااقل یک نفر را نشان می‌دهد که فرمان دوم سپتامبر ۱۹۲۵ (مربوط به برچیده شدن بساط صوفیگری در این کشور) بر او تأثیر عمیقی گذاشت. رمزی دده در این تخمیس در واقع غزلی از نظیف سروری بیک را تضمین کرده است، بدین صورت که بین دو مصرع از هر بیت سروری سه مصرع از خود نشانده و بدین ترتیب مخمسی را به وجود آورده است. این مخمس سراسر دریغ و افسوس بر تعطیل شدن مولوی‌خانه و فعالیت‌های صوفیانه در ترکیه نو است. احمد رمزی پس از وفات در مقبره برهان‌الدین محقق ترمذی در قیصریه مدفون شد.

در بخش دوم از مجله مولانا رومی، با عنوان «نقد کتاب» آثار زیر بررسی شده است:

۱. مولانا جلال‌الدین رومی، شرح مثنوی شریف، با ترجمه و شرح احمد آونی کنوک، به کوشش مصطفی طاهرلی، ۱۳ج، استانبول، ۲۰۰۴-۲۰۰۹. نقد و بررسی این کتاب را آلبرتو فابو آمبرزیو نوشته است. تفسیر احمد آونی کنوک (۱۸۶۸-۱۹۳۸) بی‌تردید در میان شروح ترکی مثنوی شاهکاری به حساب می‌آید. این مفسر، علاوه بر تفسیر عظیم مثنوی، آثار و ترجمه‌های دیگری نیز از خود بر جای نهاده است. او خود به طریقت مولویه تعلق داشت.

۲. طرح عارفانه رومی: مطالعه مثنوی، دفتر اول، تألیف سید قهرمان صفوی و سایمن ویتمن، با مقدمه‌ای از سیدحسین نصر؛ نقد و بررسی از کلمن بارکس. نویسنده با قلم دلنشین شاعرانه خود ویژگی‌های شاخص مثنوی و توفیق سید و سایمن را در کشف این ویژگی‌ها باز می‌نماید. به نظر وی، این دو مؤلف به زیبایی نهفته‌ای در مثنوی پی برده‌اند که مرحله به مرحله و تدریجاً پیش آنها پرده از رخ می‌گشاید؛ و این همانا طرح موسیقایی این اثر بزرگ است. مولانا احساس می‌کند که دل، روح و عقل انسانی در روندی تکاملی پیش می‌روند: مردن از جمادی و نامی شدن و آنگاه به قلمرو انسانی پا نهادن. به نظر می‌رسد بارکس تناظر و تشابهی می‌بیند میان این روند تکاملی و نوع پرورده شدن تدریجی مطالب در مثنوی و غزلیات شمس. او تصریح می‌کند که مثنوی برای چندین قرن خوانندگان خود را هم لذت بخشیده هم در مانده و نومید

کرده است. گرچه توالی مطالب در آن گیج‌کننده است، ولی از سوی دیگر، همچون اقیانوسی است که می‌توان با لذت و شادی تمام در آن غرقه شد. بارکس در اینجا نظرش به گسست و پیوسته‌های غیر منتظره رویدادها در مثنوی است. سید و سیمون به توالی [ظاهراً] بدون طرح و برنامه این اثر، خودجوشی و منعکس شدن زندگی در آن به صورتی که واقعاً اتفاق می‌افتد، تصریح می‌کنند. طرح خلاق در مثنوی نه خطی بلکه دورانی است: چونان امواجی که به روی هم درمی‌غلطند و از شش سو سیلابهای خرد و حکمت را بر خواننده و شنونده فرو می‌ریزند.

۳. شمس تبریزی، خورشید رومی: تعالیم شمس تبریزی، ترجمه رفیق الگان و کامیل آدامز هلمینسکی، آیداهو، ۲۰۰۸؛ نقد و بررسی از مژده بیات و علی جم‌نیا. این اثر که در واقع بخشی از آن، ترجمه بیشتر مقالات شمس است، از تأثیر شخصیت پر رمز و راز شمس تبریزی بر مولانا و رابطه شگفت‌انگیز آنان سخن می‌گوید، و از کارهایی که طی حدود نیم قرن اخیر توسط ایرانیها و غیر ایرانیهایی چون ناصرالدین صاحب‌الزمانی، محمدعلی موحد، و ویلیام چیتیک درباره شمس انجام داده، یاد می‌کند. مترجمان کتاب حاضر برگردان دیگری به انگلیسی از تعلیمات شمس به دستداران امروزین شمس و مولانا عرضه می‌کنند. سخنانی که شمس در مدت اقامتش در قونیه می‌گفت برای نخستین مرتبه توسط سلطان ولد، پسر ارشد مولانا، و دیگرانی که به این دو نفر نزدیک بودند ضبط شد و بعدها به «مقالات» یا «معارف» یا «اسرار» شهرت یافت. مع ذلك، به نظر می‌رسد که در آن زمان کسی حتی مولانا توجهی به این مقالات نکردند و تقریباً فراموش شده ماند تا اینکه چندین دهه پیش دستنوشته‌هایی که فرض می‌شد از اقوال شمس تبریز است در بعضی از کتابخانه‌های ترکیه پیدا شد و این شروع شمس‌پژوهی گردید.

۴. رومی: رباعیات جلال‌الدین محمد بلخی، ترجمه کامل همراه با متن فارسی؛ شرح اسلامی - عرفانی؛ راهنمای اصطلاحات و کشف‌الابیات،<sup>۳</sup> ترجمه ابراهیم گمرد

1. Rumi's Mystical Design: Reading the Mathnawi, Book One.

2. Shams-I Tabrizi, Rumi's Sun: The Teachings of Shams of Tabriz.

3. Rumi, The Quatrains of Rumi: Ruba'iyat-e Jalaluddin Muhammad Balkhi-Rumi, Complete Translation with Persian Text, Islamic Mystical Commentary...



اینک ترجمه کتاب پله‌پله این جای خالی را پر می‌کند و به غربیان فرصت می‌دهد تا ببینند دانشمندی ایرانی چه تصویری از جلال‌الدین محمد دارد. جهانپور پس از عرضه تلخیص فشرده‌ای از مطالب کتاب، از ترجمه دقیق و خواندنی ترجمه پله‌پله ابراز خشنودی می‌کند.

۷. رومی ممنوع: اشعار تحریم‌شده رومی در باب عشق، بدعت‌گذاری و مستی،<sup>۲</sup> ترجمه و شرح از نوبت و ارگین و ویل جانسن، نیویورک، ۲۰۰۶. نقد و بررسی از علی جم‌نیا. نقدنویس سابقه نگارش این کتاب را چنین وصف می‌کند که ترجمه دانشمند مولوی‌شناس ترک، گلپینارلی، از دیوان کبیر یا غزلیات شمس در ۲۳ جلد مرتب شده است. ارگین این ترجمه ترکی را قبلاً به انگلیسی برگردانده، و ۲۲ جلد آن را با مساعدت وزارت فرهنگ ترکیه چاپ و منتشر کرده بود. معذک، وزارت مذکور از دادن تسهیلات برای چاپ آخرین جلد و دویت بیت اضافی دیگر امتناع کرده، زیرا آنها را حاوی مفاهیم بدعت‌آمیز و عباراتی موهن به اسلام دیده است. بنابراین، ارگین و جانسن کتاب خود را «رومی ممنوع» نامیده‌اند. آنان صریحاً می‌گویند که کتابشان در واقع جلد بیست‌وسوم از دیوان کبیر، ترجمه گلپینارلی است. ارگین و جانسن اثر خود را به سه قسمت کرده‌اند: «اشعاری برای شمس»، «اشعاری برای خدا»، «اشعاری در تنبیه و موعظه» و «اشعار بدعت‌آمیز». نقدنویس، علی جم‌نیا، ضمن برشمردن نقاط ضعف و قوت ترجمه و تفسیر مترجمان، نظر نهایی خود را در جایی از مقاله تلویحاً با بیان بی‌تی از خود مولانا ابراز می‌کند:

هر کسی از ظنّ خود شد یار من

از درون من نجست اسرار من

۸. شمس‌الدین احمد افلاکی، مناقب العارفین،<sup>۴</sup> ترجمه از فارسی به انگلیسی به قلم جان آکین، لیدن، ۲۰۰۲. نقد و بررسی از لوید ریجون. مناقب العارفین که نگارش آن از

و عبدالغفور روان فرهادی، کالیفرنیا، ۲۰۰۸؛ نقد و بررسی از رابرت دار. این اثر شامل ترجمه انگلیسی نزدیک به دوهزار رباعی مولاناست که به توسط دو پژوهشگر صاحب صلاحیت صورت گرفته است: روان فرهادی، پژوهشگر و زبان‌شناس باتجربه افغانی، سرشناس‌ترین کارشناس زبان فارسی آسیای مرکزی در عصر مولوی؛ و دکتر گمرد، امریکایی مسلمان‌شده‌ای که برای بیش از سی سال پیرو طریقت مولوی بوده است.

۵. آلبومی از مولوی‌خانه‌های جهان،<sup>۱</sup> تألیف هاشم کارپوز و دیگران، قونیه، ۲۰۰۷؛ نقد و بررسی از رادریک گریسن. کتاب ظاهراً تلفیقی است از عکس و نوشته. استاد کارپوز مقدمه‌ای کلی درباره مولوی‌خانه‌های خارج از ترکیه به دست می‌دهد. سپس در بخش آلبوم کتاب، مولوی‌خانه‌های نقاط مختلف دنیا، مانند حلب، حمص، دمشق، طرابلس، اورشلیم، قاهره، نیکوزیا، آتن، ساریوو و جاهای دیگر در چهارده فصل مصور معرفی شده‌اند. این آلبوم که به مناسبت جشنهای هشتصدمین سال تولد جلال‌الدین محمد در ۲۰۰۷م تولید شد در واقع کتابی راهنما یا همراه به شمار می‌آید. مؤلفان اینجا و آنجا بر آسیب‌دیدن یا ویران شدن مولوی‌خانه‌ها افسوسها می‌خورند و شکوه‌ها می‌کنند، اما از پرداختن به این پرسش که چرا چنین شده تن می‌زنند. گریسن ضمن اذعان به محبوبیت و کمیاب‌شدن سریع این کتاب در بازار، بر دقت محتوا، نثر انگلیسی و تجلید آن ایرادهایی می‌گیرد.

۶. عبدالحسین زرین‌کوب، پله‌پله تا ملاقات خدا؛ زندگی، اندیشه و سلوک مولانا جلال‌الدین رومی،<sup>۲</sup> ترجمه مجدالدین کیوانی، نیویورک، ۲۰۰۹؛ نقد و بررسی از فرهنگ جهانپور، رئیس سابق دانشکده زبانهای خارجی دانشگاه اصفهان (۱۹۷۰-۱۹۷۴)، و استاد زبان و ادب فارسی در دانشگاه اکسفرود طی سه دهه اخیر. جهانپور پس از بیان شرح مجملی از آشنایی غرب با مولانا در اوایل سده بیستم از طریق تحقیقات و ترجمه‌های افرادی چون نیکلسن و آربری، و در دهه‌های اخیر، به یمن کارهای دانشمندان بنامی مانند شیمیل آلمانی و چیتیک و لوئیس آمریکایی و افرادی دیگر، تصریح می‌کند که غربیان سخت علاقه‌مند بوده‌اند به اینکه بدانند ایرانیان، افغانها و ترکها و دیگر ملل شرقی درباره مولانا چه می‌اندیشند؛

1. *Dunya Mewlevihamerleri Fotograf Albumu/ The Mevlevi Loges of the World Photo Album*

2. *Step by Step up to Union with God: The Life, Thought and Spiritual Journey of Jalal-al-Din Rumi*

3. *The Farlidden Rumi: The Suppressed Poems of Rumi on Love, Heresy, and Intoxication.*

4. *The Feats of the Knower's of God*

طرف چلبی امیر عارف (نواده مولانا) به احمد افلاکی (د ۱۷۶۱ق)، از اعضای طریقت مولوی، مأموریت داده شد، شناخته‌تر از آن است که به معرفی آن در اینجا نیازی باشد. تنها به نظر ریجون که خود فارسی‌دان و آشنا به ادب صوفیانه است درباره مترجم کتاب بسنده می‌کنیم. او می‌گوید اکین پیش از آنکه به ترجمه مناقب العارفین مبادرت کند، اسرارالتوحید محمدبن منور و منتخبی از نوشته‌های فریتس مایر را، زیر عنوان درباره تقوی و تصوف اسلامی، به انگلیسی ترجمه کرده بود. بنابراین او مترجم شایسته‌ای است که به ظرایف و مضایق متون صوفیانه سده‌های میانی زبان فارسی کاملاً واقف است. اندکی بیش از شش صفحه از مجله مولانا رومی به مناقب العارفین، ارزش تاریخی و نقد ترجمه آن اختصاص داده شده است.

۹. کلمن بارکس و جان معین (مترجمان)، کتاب غرقه در آب: تأملات عرفانی و دنیایی بهاءالدین، پدر رومی،<sup>۱</sup> سانفرانسیسکو، ۲۰۰۴؛ نقد و بررسی از کریستفر شکیل.

ترجمه بارکس عنوان خود را از این قصه می‌گیرد که روزی شمس تبریزی مولانا را نشسته بر لب حوضی حین خواندن دستنوشته پدرش، بهاءالدین، می‌بیند. شمس او را از خواندن منع می‌کند و کتاب را با ضربه‌ای به درون حوض می‌اندازد. وقتی مولانا به این کار او اعتراض می‌کند، شمس نیروی معجزه‌آسای خویش را با بازگرداندن کتاب به دست مولانا در همان وضعیت خشک اول نشان می‌دهد. این قصه، جزو چیزهای دیگر، اهمیتی را که مولانا برای کلمات پدرش قائل بوده نشان می‌دهد. روش در نگارش این ترجمه چنین است که ابتدا جان معین [که ظاهراً به موینه یا موین Moyné معروف شده] ترجمه‌ای تحت‌اللفظی از هر بخش معارف بهاء ولد تهیه می‌کند و بارکس ترجمه‌گونه خاص خود را از آن متن به بیانی بسیار فشرده و کوتاه‌شده انجام می‌دهد. معارف بهاء ولد، که حتی برای محققان نیز چندان آشنا نیست کتابی است استثنائی مشتمل بر تأملات سالهای سال پدر مولانا. مقدمه جالب بارکس

بر کتاب غرقه در آب شرحی اجمالی از بهاءالدین پیش روی خواننده می‌گذارد.

۱۰. اشعار عرفانی رومی،<sup>۲</sup> ترجمه آرثر آربری، ویرایش احسان یارشاطر، با مقدمه‌ای از فرنکلین لوئیس، شیکاگو، ۲۰۰۸؛ نقد و بررسی از لوشن استون. از آنجا که بعضی منتقدان مانند ویکتوریا هلبروک، ترجمه آربری را نامناسب و تقریباً بی‌معنا برای خواننده می‌دانند، استون می‌پرسد که اگر چنین است پس چرا بعد از ۲۵ سال، همان ترجمه باز ویرایش و تجدید چاپ می‌شود؟ آن هم زیر نظر مولوی‌شناس بنامی چون فرنکلین لوئیس. اشعار عرفانی رومی، شامل چهارصد غزل است که آربری آنها را از روی متن مصحح بدیع‌الزمان فروزانفر از دیوان کبیر انتخاب و ترجمه کرد. جلد اول در ۱۹۶۸م/۱۳۴۷ش، پیش از ابتلای آربری به مرض پارکینسن و فوت او در ۱۹۶۹، چاپ شد. او پیش از مرگ موفق شده بود ترجمه دوست غزل دیگر را برای جلد دوم آماده کند. دختر آربری و حسن جوادی مندرجات جلد دوم را از روی نوشته‌های دشوارخوان آربری به چاپ رساندند.

نقدنویس ترجمه تحت‌اللفظی ولی دقیق آربری را از بسیاری از ترجمه‌های بعدی که به توسط افرادی ناآشنا با فارسی روانه بازار شده است، به مراتب بهتر می‌داند. لوئیس در مقدمه خود بر ویرایش جدید اشعار عرفانی رومی می‌نویسد، ترجمه‌های متأخر عموماً با اقتباس نادرست و غیرقابل اعتمادی از ترجمه‌های امثال آربری، باب بازارفروش بی‌خبر از همه‌جا تولید شده است.

روز ۱۲ ماه می ۲۰۱۰ برابر با ۲۲ اردیبهشت ۱۳۸۹ مراسم رونمایی از مجله مولانای رومی در محل کتابخانه ملی بریتانیا در شهر لندن برگزار شد.

1. *The Drowned Book: Ecstasi and Earthy Reflections of Bahauddin,*

*The Father of Rumi*

2. *Mystical Poems of Rumi*





(Gotō Yukako)، ص ۸۳-۹۵.

### ج. تأثیر عرفان

۱. صوفیگری و فرهنگ ایران، مریو فوجیئی (Fujii Morio)، ص ۹۸-۱۱۱.
۲. شیخ حسن بلغاری و «مقامات»، سید صادق سجادی، ص ۱۱۲-۱۱۹.
۳. زنان گردآمده پیرامون مولانا، زهرا طاهری، ص ۱۲۰-۱۳۲.

### د. وضعیت فرهنگ کنونی

۱. شاعر خارج‌نشین. نادر نادرپور و شعر معاصر ایران، ناه ناکامورا (Nakamura Naho)، ص ۱۳۴-۱۴۷.
۲. زیارت مکان مقدس در درون رمان، یوگ فوجیموتو (Fujimoto Yūko)، ص ۱۴۸-۱۶۲.
۳. مد در خیابانهای تهران، سهیلا شهشهانی، ص ۱۶۳-۱۹۲.

### ه. فرهنگ عامه. آیین

۱. فرهنگ عامه ایران، شین تاکهارا (Takehara Shin)، ص ۱۹۴-۲۱۱.
۲. آیین شستشوی نمادینِ قالی مقدس، علی بلوکباشی، ص ۲۱۲-۲۳۳.
۳. مکانی مقدس برای زنان و آیین آن، میکی هادا (Hada Miki)، ص ۲۳۴-۲۴۵.

### و. در میان ایران و اسلام

۱. شاهنامه‌ها و پهلوان‌نامه‌ها، عبدالرسول خیراندیش، ص ۲۴۸-۲۶۹.
۲. فرهنگ اسلامی ایران، فرهنگ ایرانی اسلام. از منظر روایات تاریخی، یوریک یاماناکا (Yamanaka Yuriko)، ص ۲۷۰-۲۸۳.
۳. حافظ، شاعر ایرانی قرن چهاردهم و انسان‌نگری او، آیان ساساکی (Sasaki Ayano)، ص ۲۸۴-۲۹۸.
۴. «تراژدی کربلا» و ملی‌گرایی ایرانی، تُمک یاماگیشی (Yamagishi Tomoko)، ص ۲۹۹-۳۱۴.

۱. شایان ذکر است که در زبان ژاپنی، نام خانوادگی پیش از نام کوچک می‌آید.

ایران و اسلام: شناخت فرهنگ و تمدن، به کوشش شیگه‌تو موری، توکیو، ۲۰۱۰.

[Iran to Isuramu. Bunka to Dentō o Shiru, Mori Shigeo-hen, Tōkyō, 2010]

حسن رضائی باغبیدی

کتاب ایران و اسلام: شناخت فرهنگ و تمدن، در تاریخ دوم ژوئن سال جاری میلادی (برابر با ۱۲ خرداد ۱۳۸۹) به زبان ژاپنی در توکیو منتشر شد. کتاب با پیشگفتاری از گردآورنده و ویراستار آن، آقای شیگه‌تو موری، استاد بخش ایرانشناسی مرکز پژوهش زبانهای دنیا در دانشگاه اوساکا، آغاز می‌شود (ص ۶-۲۴). پس از آن، کتاب به شش بخش تقسیم می‌شود و مجموعاً با هجده مقاله به بررسی جنبه‌های مختلف فرهنگ ایران، از دیرباز تا کنون، می‌پردازد. هر یک از مقاله‌های این کتاب را یکی از دانشمندان ایرانی یا ژاپنی به نگارش درآورده است. این کتاب نمونه‌ای موفق از کار مشترک پژوهشگران ایرانی و همکاری ایرانشناسان دیگر کشورها باشد. بخشهای کتاب و مقاله‌های هر بخش به شرح زیر است. در پایان کتاب نیز فهرست کوتاهی از چند منبع برای مطالعه بیشتر (ص ۳۱۶-۳۱۸) و معرفی کوتاهی از نویسندگان مقالات (ص ۳۱۹-۳۲۳) آمده است.

### الف. بازتاب دوره باستان

۱. ایران باستان و اسلام، شیگه‌تو موری<sup>۱)</sup> (Mori Shigeo)، ص ۲۶-۳۹.
۲. تحول دین زردشتی و زردشتیان، کتایون مزداپور، ص ۴۰-۵۴.
۳. دیوه/ دیو در فرهنگ ایران باستان، حسن رضائی باغبیدی، ص ۵۵-۶۶.

### ب. تلفیق فرهنگ چندقومی

۱. رشیدالدین فضل‌الله همدانی. دانشمند مسلمان یهودی‌تباری که سه ایلخان را خدمت کرد، هاشم رجب‌زاده، ص ۶۸-۸۲.
۲. سلسله صفوی و فرهنگ آن، یوکاک گتو



## حکمت ایرانی در پوشش زبان عربی: شرح حال علی بن عبیده الریحانی (متوفی ۲۱۹ق) و کتاب جواهر الکلم و فرائد الحکم او با ویرایش و ترجمه محسن ذاکری<sup>۱</sup>

مصطفی ذاکری

این کتاب در دو جلد در زمره مجموعه متون و مطالعات فلسفه، کلام و علم اسلامی به ویراستاری هانس دایبر استاد دانشگاه گوتة فرانکفورت در ۲۰۰۷م در مطبعة بریل در هلند چاپ و منتشر شده است.

جلد اول کلاً به زبان انگلیسی و شامل سه بخش است: در بخش نخست ابن عبیده ریحانی معرفی و نه نفر از کسانی که اقتباساتی از سخنان او کرده‌اند ذکر شده است. ریحانی گرچه ادیبی برجسته و نویسنده و شاعر و کاتب (خطاط) بوده است ولی در کتب تراجم و معاجم به ندرت می‌توان از او ذکری یافت و تقریباً گمنام مانده است، چنانکه نه مولد او معلوم است و نه اصل و تبار او، و تاریخ وفات او را به تقریب در سال ۲۱۹ آورده‌اند و گویا پدرش سبزی‌فروش یا گل‌فروش بوده است که به نام ریحانی خوانده شده است. او در زمان شکوفایی علم و ادب عرب و عربی در دوره عباسیان می‌زیسته و در دربار مأمون عباسی به عنوان کاتب خدمت کرده که شغلی بوده است در آن زمان مهم و در حکم وزارت که فقط وزیر اعظم از او بالاتر بوده است. او به محافل معتزله هم رفت و آمد داشته و متهم به زندقه هم گردیده است. دیوان شعری هم داشته است، ولی از اشعار او فقط بیست بیت به دست آمده است. در قدرت نویسندگی او این نقل قول یاقوت حموی در معجم‌الادباء (ج ۳، ص ۷۸) در خلال شرح حال ابوزید احمد بن سهل بلخی که از قول ابو محمد حسن بن محمد وزیری ذکر شده است حائز اهمیت است که گفته بود: یکی از ادبا می‌گوید: اهل صناعت کلام اجماع کرده‌اند بر آنکه سخنوران جهان سه تن بودند: جاحظ و علی بن عبیده لطفی (یعنی ریحانی) و ابوزید بلخی. از اینان آنکه لفظش بر معنا می‌چربد جاحظ و آنکه معنایش بر لفظ فزونی دارد علی بن عبیده و آنکه لفظ و معنایش با هم برابر بود ابوزید بلخی بود. ریحانی ظاهراً مسند تدریس هم داشته است، چنانکه از عناوین برخی از آثارش که گویای مجالس درس او بوده است پیداست. همچنین وی خطاط و خوشنویس قابلی هم بوده است و ظاهراً بر حسب تحقیقاتی که اخیراً شده است

قلم ریحانی بدو منسوب است نه به ابن مقله یا ابن البواب، چنانکه برخی گفته‌اند. و سرانجام باید گفت که ریحانی در زمینه جمع‌آوری امثال هم شهرت و مرجعیت داشته است، چنانکه کتاب مورد بحث نشان‌دهنده آن است.

بعد از شرح حال ریحانی که خلاصه مفید آن ذکر شد، نام تعدادی از علمای معاصر او (جمعاً شانزده نفر) آمده است که به نحوی از او ذکری کرده‌اند؛ مانند حسن بن سهل و یحیی بن اکثم و ثمامة بن اشرس و جاحظ و اسحاق موصلی و غیره و مطالبی که آنها درباره او گفته‌اند از خلال نوشته‌های آنها استخراج و ذکر شده است (از ص ۱۱ تا ۳۸). سپس نه نفر از دانشمندان بنام که از آثار ریحانی و جواهر الکلم او مستقیماً یا به طور غیر مستقیم استفاده کرده‌اند نام برده شده و نقل قولهای آنها با مقابله با جواهر الکلم و ذکر شماره امثال و حکمی که در آن آمده نقل شده است که عبارت‌اند از: ابن المَعْتَز در کتاب الآداب و ابن دُرَید در المَجْتَنِبِ و در رسالة فی آداب و حکم، و صاغانی در فرائد و قلاتد و کرخی در المُنْتَهَى و ناشناسی در کلمات مختاره و عامری در نَسْکُ الْعَقْلِ و ناشناسی به نام کوپرولو در آداب الفلاسفة و مسکویه در جَوایِدَانِ خَرْد (الحکمة الخالده) و خواجه نصیرالدین طوسی در ادب الوجیز.

بخش دوم جلد اول به شرح آثار فراوان ریحانی اختصاص یافته است که نام آنها عمدتاً در الفهرست ابن ندیم آمده و در نسخه‌های مختلف آن و چاپهای آن به صور مختلف تحریف شده است و تعدادی هم از کتب دیگر به دست آمده است که جمعاً بالغ بر شصت کتاب می‌شود که اکثر قریب به اتفاق آنها مفقود است، ولی تمام اطلاعات به دست آمده راجع به هر کدام از آنها به تفصیل ذکر شده است.

بخش سوم درباره کتاب جواهر الکلم و فرائد الحکم و محتوای آن و موقع آن در میان کتابهای امثال و حکم قدیم است. بر حسب فهرستی که در اینجا آمده است پیش از ریحانی یعنی تا حدود سال ۲۵۰ هجری ۲۲ کتاب درباره امثال و حکم تألیف شده بود که از آنها فقط چهار کتاب باقی مانده و بقیه مفقود است و آنها عبارت‌اند از: اول کتاب الامثال از مفضل بن محمد ضبی (متوفی ۱۷۰ق)، دوم کتاب الامثال ابوفید مؤرّج بن عمرو سدوسی (متوفی

1. Zakeri, Mohsen, *Persian wisdom in Arabic Garb*: 'Alī b. 'Ubayda Al-Rayhānī (d. 219/834) and his Jawāhir al-Kilam wa Farā'id al-Hikam, 2 vols., Leiden, 2007.



۱۹۵ق)، سوم کتاب الامثال ابو عبید قاسم بن سلام هروی (متوفی ۲۲۴ق) و چهارم کتاب الامثال ابو عمر مضمی (متوفی ۲۵۰ق). علاوه بر این چهار، تلخیصهایی از برخی کتب دیگر هم در آثار متأخرین آمده است که از آن جمله است: امثال منقول از ابوزید سعید بن اوس انصاری (متوفی ۲۱۵ق) و از محمد بن حبیب (متوفی ۲۴۵) که از اولی ۲۷ مثل پیدا شده است و از دومی سیصد مثل که همه از نوع اَفْعَلِ مین بوده است در کتاب حمزه اصفهانی نقل شده است. خلاصه اینکه ریحانی از قدیمترین جمع کنندگان امثال به شمار است که خوشبختانه کتاب او هم موجود است. بعد از این بحث درباره امثال و حکمی است که وزیر ابوالقاسم مغربی از کتب ریحانی برگزیده و در رساله‌ای تحت عنوان اختیار الوزير ابوالقاسم المغربی من الکتب املذکوره لعلی بن عبیده الريحانی آورده است که شامل ۳۳۳ فقره است و این امثال هم در جلد دوم بعد از جواهر الکلم به ترتیب نقل شده است.

بحث جالب دیگری که در آخر جلد اول آمده است درباره این است که کتاب ادب الصغیر که تاکنون مانند ادب الکبیر به ابن مقفع نسبت داده می‌شد، در حقیقت از ابن مقفع نیست و با ادب الکبیر تفاوت‌های فاحشی دارد و با دلایل و قرآنی اثبات شده است که ادب الصغیر هم از تألیفات ریحانی است.

کتابنامه مفصلی به خط لاتین در ۲۲ صفحه و یک نمایه کلی از کتاب در هفده صفحه جلد اول را (در ۳۷۸ صفحه) به پایان می‌برد.

در جلد دوم، کتاب جواهر الکلم و فرائد الحکم به تمامی تصحیح و ویرایش و مشکول شده و ترجمه آن هم به انگلیسی در ذیل هر مثل آمده است. امثال و حکم در این کتاب به ترتیب الفبا در ۲۸ فصل تنظیم شده است و ملاک آن فقط حرف اول هر فقره از امثال و حکم است بدون توجه به حروف بعدی، لذا در حرف الف امثال با اتقوا آغاز و با ازهد و اطلب و اذا و غیره ادامه می‌یابد. در این چاپ ویراسته که برای نخستین بار منتشر می‌شود، امثال و حکم به ترتیب از ۱ تا ۲۰۹۰ شماره گذاری شده است، ولی در ذیل هر شماره کار بسیار پر زحمت و فوق‌العاده‌ای صورت گرفته و نشانی امثال و حکم مشابه یا منطبق با آن از کتب مختلف جمع‌آوری و ذکر شده است که گاهی تعداد این نقل‌قولها بسیار زیاد و از ده و بیست هم فراتر است و

کسی که این کتاب را در دست داشته باشد می‌تواند سوابق و لواحق هر مثل را که در کتب مختلف آمده است با ذکر منبع و عین عبارت با اختلافات تعبیر آنها بیابد و همه آنها هم به انگلیسی ترجمه شده است و این واقعاً کاری است کارستان و شاید بی‌نظیر.

ریحانی جواهر الکلم را با مقدمه کوتاهی آغاز می‌کند که علت و هدف از جمع‌آوری امثال را در آن بیان می‌کند. متن و ترجمه و تعلیقات جواهر الکلم ۹۲۶ صفحه از این کتاب را در بر می‌گیرد که با حروف ریز ولی بسیار خوانا و زیبا حروفچینی شده است.

بعد از جواهر الکلم ۳۳۳ فقره امثالی که در کتاب ابوالقاسم مغربی آمده است و در بالا ذکر شد، عیناً نقل و ترجمه شده و آنها هم به ترتیب از ۲۰۹۱ تا ۲۴۲۳ شماره‌گذاری شده است (از ص ۹۲۷ تا ص ۱۰۰۹) و سپس ۵۷ فقره دیگر از امثال و حکم از کتاب آداب الفیلوسوف تألیف هاذرجیس المعلم که در کتاب آداب الفلاسفة انصاری آمده است، به ترتیب از ۲۴۲۴ تا ۲۴۸۰ (از ص ۱۰۱ تا ص ۱۰۲۸) نقل و ترجمه شده است. انصاری این امثال را به غلط به حنین بن اسحق نسبت داده است در حالی که به نوشته این کتاب آنها را یک مؤید زردشتی ساسانی به نام مهادر جیس (یعنی مهرآذر جشنسب) فراهم کرده بوده است و ریحانی آنها را به عربی ترجمه نموده است. نسخه‌های این کتاب در مونیخ و اسکوریاال موجود است.

بخش آخر این جلد (یعنی جلد دوم) التقاطاتی است از جملات و لطایف و اشعار ریحانی که از خلال کتب چاپی و خطی جمع‌آوری شده و از شماره ۲۴۸۱ تا ۲۵۹۱ حاوی ۱۱۰ فقره چاپ شده است. این جلد در ۱۱۳۱ صفحه به پایان می‌رسد.

اما این کتاب گرانبها را آقای محسن ذاکری تهیه و تنظیم و ویرایش و ترجمه کرده‌اند که باید به ایشان دست مریزاد گفت که کاری بدین بزرگی و شگرفی را به پایان برده‌اند. ایشان دکترای تاریخ از دانشگاه یوتاه در سالت لیک سیتی امریکا دارند و از اعضای وابسته به دانشگاه فرانکفورت می‌باشند و آثار بسیاری در زمینه تاریخ و ادب قرون اول اسلامی نوشته و منتشر کرده‌اند که از آن جمله است «سربازان ساسانی در جامعه نخست اسلامی» که در ۱۹۹۵ در ویسبادن آلمان انتشار یافته است.

## پایان‌نامه‌های تصحیح نسخ خطی در دانشکده زبان و ادبیات دانشگاه یزد

سمیه شیروانی ناغانی<sup>۱</sup>

گروه ادبیات فارسی دانشگاه یزد ۳۴ سال قدمت دارد و نزدیک هفده سال است که دوره کارشناسی ارشد در این گروه راه‌اندازه شده و حاصل آن ۱۳۵ رساله دفاع شده و ۲۶ پایان‌نامه در دست تدوین است.

دوره دکتری ادبیات فارسی دانشگاه یزد از سال ۱۳۷۹ آغاز گردیده و ثمره آن نه پایان‌نامه دفاع شده و هفت پایان‌نامه در دست تدوین است.

تصحیح نسخ خطی در دوره کارشناسی ارشد و دکتری دانشگاه یزد مدیون کوششهای بی‌دریغ و دلسوزانه دکتر یدالله جلالی پندری است که در بخشی از درسهای روش تحقیق و سمینار به تدریس روش تصحیح متون می‌پردازد و علاوه بر آن با معرفی نسخه‌های خطی و تشویق دانشجویان علاقه‌مند، باعث احیای تعدادی از متون خطی کهن شده است.

در ذیل به معرفی پایان‌نامه‌های مربوط به تصحیح نسخ خطی در دوره‌های کارشناسی ارشد و دکتری دانشگاه یزد پرداخته می‌شود:

### الف. پایان‌نامه‌های دوره کارشناسی ارشد

۱. اکبری، فریده، «بررسی زندگی و احوال و آثار ابن باکویه شیرازی»، استاد راهنما: دکتر سید محمد حسینی شبانان، استاد مشاور: دکتر مرتضی فلاح، تابستان ۱۳۸۴ش، ۲۹۷ص.

ابوعبدالله محمدبن عبدالله معروف به ابن باکویه از مشایخ صوفیه در قرن چهارم و اوایل قرن پنجم هجری قمری است. شهرت او در منابع عربی به صورت ابن باکویه، ابن باکو و در آثار فارسی باکو و باکویه ضبط شده است. شهرت وی از نام جدش باکویه است که او نیز منسوب به باکوی شروان است. دیوان شعری منسوب به او وجود دارد که شاعر در آن کوهی تخلص کرده است. برخی صاحب‌نظران در انتساب دیوان اشعار به ابن باکویه تردید دارند و این دیوان را به دوره حافظ و بعد از آن متعلق می‌دانند. نگارنده پس از تحقیق و پژوهش در مراحل مختلف و بررسی این دیوان نتیجه گرفت که دیوان متعلق به

ابن باکویه قرنهای چهارم و پنجم نیست؛ بلکه متعلق به شاعر گمنام بعد از دوره حافظ می‌باشد که در اشعارش کوهی تخلص کرده است. این دیوان شامل غزل، رباعی و ترجیع‌بند است.

علاوه بر دیوانی که به ابن باکویه نسبت داده‌اند، از آثار او می‌توان زندگینامه حلاج یا بدایه و نهایه حال حلاج، کتاب اخبار العارفين و اخبار الغافلین و الحکایات را نام برد. قسمتی از زندگینامه حلاج را ماسینون به چاپ رسانده است.

مصحح در تصحیح این اثر از نسخه خطی موجود در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران استفاده کرده و بازخوانی آن را بر اساس نسخه خطی محفوظ در کتابخانه ملی انجام داده و از نسخه چاپی آن که اولین چاپ آن در سال ۱۳۰۷ توسط شادروان محمدتقی معرفت صورت گرفت، برای مقایسه با نسخه خطی بهره برده است.

نگارنده پس از ارائه مشخصات و شناسنامه‌ای از باباکوهی (ابن باکویه) که شامل نام، کنیه، شهرت، زمان، مکان، تولد و مرگ او می‌باشد، به بررسی دوران زندگی او پرداخته سپس دلایل اثبات عدم انتساب دیوان به ابن باکویه را با بررسی و تحلیل نظرهای مخالف و موافق، بیان کرده است. بعد از آن به وضعیت عرفان در قرن چهارم و پنجم اشاره‌ای مختصر کرده و فکر و اندیشه و محتوای شعر صاحب این دیوان را معرفی کرده و در فصل آخر تصحیح متن را آورده است.

۲. ندیمی هرندی، محمود، «تصحیح یوسف و زلیخای علی خان خاکی»، استاد راهنما: دکتر مهدی ملک‌ثابت، استاد مشاور: دکتر یدالله جلالی پندری، شهریور ۱۳۸۵ش، ۲۸۸ص.

علی خان خاکی از نویسندگان قرن دهم هجری معاصر شاه طهماسب صفوی و شیعه دوازده امامی بوده است. از آثار وی علاوه بر یوسف و زلیخه، ولایت‌نامه امیرالمومنین او نیز در دست است.

این رساله شامل مقدمه‌ای مفصل است و بعد از آن متن مصحح کتاب آمده و در آخر تعلیقات و فهرست

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی دانشگاه یزد.



آیات و احادیث و اشعار فارسی و امثال، فهرست لغات و ترکیبات، اعلام متن یوسف و زلیخا و در نهایت فهرست منابع و مأخذ آورده شده است.

از یوسف و زلیخای خاکی فقط یک نسخه خطی به شماره ۱۲۵۰ محفوظ در کتابخانه مرکزی احیای میراث اسلامی موجود است که تصحیح بر مبنای آن صورت گرفته است.

مقدمه رساله شامل سیمای سیاسی، اجتماعی و فرهنگی عصر صفوی، وضع ادب در عصر صفوی، معرفی علی خان خاکی، معاصران مورد توجه وی، آثار علی خان خاکی، جایگاه و اهمیت یوسف و زلیخا، تاریخ تألیف، مأخذ و ویژگیهای سبکی آن، معرفی نسخه‌های خطی متن و توضیحاتی درباره روش تصحیح متن آمده است.

متن نسخه در پنج قسمت است: ۱. ولایت‌نامه امیرالمومنین (ع)، ۲. دو قصیده در منقبت حضرت امیرالمومنین (ع) و مدح حضرت امام رضا (ع)، ۳. در باب مکارم‌اخلاق و آثار ...، ۴. در باب عدالت پادشاهان کامکار، و ۵. یوسف و زلیخا.

۳. میرحسینی، مژگان، «نقد و تصحیح نگارستان بی‌مانند اثر ابن کمال پاشا»، استاد راهنما: دکتر سید محمد حسینی شبانان، استاد مشاور: دکتر رمضان بهداد، زمستان ۱۳۸۵ش، ۹۰۷ص، (۲ج).

شمس‌الدین احمد بن سلیمان بن کمال پاشا معروف به ابن کمال از دانشمندان و مؤلفان بزرگ دوره عثمانی و نیمه اول سده دهم هجری بوده است. وی به سه زبان فارسی، ترکی و عربی شعر می‌سروده؛ از آثار او می‌توان به نگارستان بی‌مانند، دقایق الحقایق، رساله بایئه، یوسف و زلیخا، قواعد الفرس، وجود، تاریخ آل عثمان، آداب‌البحث، اربعین و تفاسیر و ترجمه و حواشی و تعلیقات و شرح و رسائلش اشاره کرد.

نگارستان بی‌مانند به تقلید از گلستان سعدی در هشت باب نگاشته شده و در هر باب چندین حکایت آورده شده است: باب اول در سیرت پادشاهان، باب دوم در باب درویشان، باب سوم در فضیلت قناعت، باب چهارم در فضایل خاموشی و فواضل سخن‌فروشی، پنجم در عشق و جوانی، باب ششم در ضعف و پیری، باب

هفتم در تأثیر تربیت، باب هشتم در آداب صحبت. این رساله چهار بخش دارد: ابتدا مقدمه آمده و بعد از آن تصاویری از نسخه‌های خطی آورده شده است؛ سپس متن مصحح کتاب ذکر شده و قسمت بعد به توضیحات مربوط به متن نگارستان بی‌مانند اختصاص داده شده؛ در این بخش کلمات، ترکیبات، اصطلاحات، نکات مربوط به تاریخ و برخی ابیات و عبارات فارسی که نیازمند توضیح بوده شرح داده شده است. در پایان، فهرست آیات، اشعار فارسی و عربی، لغات و ترکیبات و اعلام متن آمده است.

تصحیح متن با استفاده از سه نسخه موجود در ایران صورت گرفته است: نسخه محفوظ در کتابخانه مجلس شورای ملی به شماره ۷۷۸۱، نسخه محفوظ در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران به شماره ۴۸۱۲، نسخه مضبوط در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران به شماره ۳۹۷۲. سه نسخه دیگر از این کتاب در قاهره، یک نسخه در مدینه، یک نسخه در استانبول و یک نسخه در کپنهاگ موجود است.

نگارنده در مقدمه پایان‌نامه سیمای سیاسی و اجتماعی و فرهنگی عصر عثمانی، ابن کمال پاشا، معاصران مورد توجه او، آثار ابن کمال، نگارستان بی‌مانند، نسخه‌های خطی به کار برده شده در تصحیح، ویژگیهای سبکی نگارستان بی‌مانند، کاربرد زبان و عوامل مؤثر در آراستگی کلام ابن کمال پاشا را معرفی و بررسی کرده است.

۴. دهقان نیری، طیبه، «تصحیح انتقادی روضة‌العشاق خرمی تبریزی»، استاد راهنما: دکتر محمدحسین دهقانی فیروزآبادی، استاد مشاور: دکتر مهدی ملک ثابت، زمستان ۱۳۸۶ش، ۴۲۳ص، (۲ج).

خرمی از شعرای معروف سلطان یعقوب خان بوده و در قرن دهم می‌زیسته است، قدیم‌ترین مأخذی که از او نام برده مجالس‌النفائس است. از آثار او علاوه بر روضة‌العشاق، دیوان اشعاری است که در الذریعه شیخ آقابزرگ از آن یاد شده است.

کتاب به تقلید از گلستان، شامل دیباچه و هشت باب به نثر موزون و مسجع آمیخته به شعر است در معنی عشق: باب اول در استغنائی معشوق و تندخویی

آن و نتیجه آن چه باشد؛ باب دوم در گفتار عشاق و زاری آن؛ باب سوم در حسن و آداب معشوق و اخلاق پسندیده؛ باب چهارم در صفت اخلاص عاشق و حصول مطلوب؛ باب پنجم در غیرت و دلنوازی معشوق؛ باب ششم در سیرت پاکبازی عاشق؛ باب هفتم در نصیحت جوانان و صفت جوانی؛ باب هشتم در جهالت پیران و شکایت پیری.

نگارنده در مقدمه ابتدا سلطان یعقوب و بعد از آن عبدالعزیز بهادر خان را معرفی کرده سپس زندگینامه خرمی، آثار او، مذهبش، مآخذ روضةالعشاق، مضامین مشترک سعدی و خرمی، وضع ادبیات در قرن دهم هجری، بعضی از ویژگیهای دستوری روضةالعشاق، مقایسه ویژگیهای بلاغی در گلستان و روضةالعشاق، مقایسه سبک گلستان و روضةالعشاق، نسخه‌های خطی روضةالعشاق، ویژگیهای رسم الخطی نسخه مینوی و روش تصحیح کتاب را آورده است.

این رساله چهار بخش دارد. مقدمه بیش از صد صفحه است. بعد از مقدمه متن مصحح کتاب آمده که تصحیح به روش قیاسی صورت گرفته و فصلی به تعلیقات اختصاص یافته و در فصل آخر فهرست آیات، احادیث، اشعار، عبارات عربی متن، اعلام، اماکن و منابع ذکر شده است.

مصحح فقط از یک نسخه به شماره ۵۲ محفوظ در کتابخانه مرحوم استاد مینوی استفاده کرده است، اما نسخه‌های دیگر متن عبارت‌اند از: مجموعه‌ای به شماره ۳/۹۲۱۳ محفوظ در فرهنگستان علوم جمهوری ازبکستان، نسخه شماره ۷۵۵ معرفی شده در فهرست نامگوی نسخ خطی مخزن حمید سلیمان، نسخه شماره ۲۷۸ محفوظ در خانقاه نعمت‌اللهی تهران، نسخه شماره ۲۳۶۱ در کتابخانه ملی پاریس، نسخه‌ای به شماره ۱/۱۲۰۹ ثبت شده در فرهنگستان علوم جمهوری ازبکستان، نسخه‌هایی به شماره ۳۰۷۵/۱ و ۳۸۴۵/۱ و ۳۰۵۲/۱ ثبت شده در فرهنگستان علوم جمهوری ازبکستان، نسخه‌ای به شماره ۵۷۷۹ محفوظ در کتابخانه گنج بخش.

۵. ابویی مهریزی، نازیلا، «تصحیح انیس‌العاقلین اثر ملاقاری گیلانی»، استاد راهنما: دکتر محمدحسین

دهقانی فیروزآبادی، استاد مشاور: دکتر فاطمه قادری، مهر ۱۳۸۷، ۴۴۴ص.

ملا میر قاری گیلانی از شاعران، نویسندگان و منجمان قرن دهم و یازدهم هجری معاصر دوران صفوی است. از آثار او مطالب‌العشاق، لوازم‌الانشاء، اسرارالحکم، شرح نصاب، اسرارالقرآن، رساله در علم تنجیم و معرفت تقویم، رساله کیمیا، دستور نامه‌نگاری و نامه‌ای از ملا قاری گیلانی است.

رساله شامل مقدمه‌ای مفصل است. بعد از مقدمه تصاویری از نسخه‌های خطی آورده شده، سپس متن مصحح کتاب آمده است. مصحح در بخش تعلیقات، علاوه بر شرح برخی کلمات و عبارات فارسی، عبارات عربی، اشعار، احادیث و آیات، به مآخذ و منبع احادیث و روایات و آیات و ترجمه آنها نیز اشاره کرده است.

این تصحیح بر اساس دو نسخه صورت گرفته است: ۱. مجموعه خطی به شماره ۶۱۸ محفوظ در کتابخانه آستان قدس رضوی که شامل دو اثر و یک نامه از مؤلف است. ۲. نسخ خطی به شماره ۲۲۲۴ محفوظ در کتابخانه مجلس شورای اسلامی.

مقدمه رساله شامل نگاهی گذرا به وضع ادبیات در دوره صفوی، معرفی ملا میر قاری گیلانی کاشانی (کوکبی، کوکبی)، آثار ملا قاری، دیدگاه وی درباره زنان، معاصران مورد توجه ملا قاری گیلانی، معرفی دو نسخه موجود از انیس‌العاقلین، مشخصات نسخه‌ها، ویژگیهای املائی نسخه‌ها، کیفیت تألیف، نام کتاب، سال تألیف و محل انشای آن، کیفیت تدوین کتاب، ویژگیهای سبکی انیس‌العاقلین و ویژگیهای متن آن، نوع استعمال اشعار و مقایسه صور خیال در گلستان و انیس‌العاقلین است.

متن کتاب دیباچه‌ای دارد؛ سپس مطالبها آمده است. در ضمن متن حکایاتی است که بیشتر آنها از تذکرة‌الاولیای عطار است.

۶. غلامرضایی نژاد اناری، فرشته، «تحلیل و بررسی سفرنامه‌های منظوم حج در ادب فارسی (فتوح‌الحرمین، حج‌نامه، سفرنامه منظوم بانوی اصفهانی)»، استاد راهنما: دکتر مهدی ملک‌ثابت، استاد مشاور: دکتر محمدکاظم کهدویبی، پاییز ۱۳۸۷ش.

این رساله در سه بخش با عنوانهای فتوح‌الحرمین،



خراسان را تألیف کرده سپس بهارستان و در نهایت جان جهان را که مسوده بهارستان است. علی‌اکبر فراهانی در گلستانواره خود، پس از دیباچه حکایتی آورده و سبب تألیف کتاب و تاریخ کتابت را ذکر و آن را در چهار باب تنظیم کرده است: باب اول در فضایل پادشاهان، باب دوم در فضایل درویشان، باب سوم در محامد اخلاق و عواید حکمت، باب چهارم در لوازم عشرت و مراسم تربیت.

در این رساله بعد از مقدمه و تصویری از خراسان و بهارستان، متن مصحح با ذکر نسخه بدلهای آن، سپس تعلیقات و در آخر ضمیمه آمده است که فهرست آیات، احادیث و اشعار عربی را در بر می‌گیرد.

مقدمه مصحح شامل زندگی‌نامه شاعر، آثار مؤلف، نسخه‌های خطی گلستانواره علی‌اکبر فراهانی، چگونگی کار مؤلف در سه نسخه خراسان، بهارستان و جان جهان، ویژگیهای سبکی آثار گلستانواره فراهانی، مآخذ و منابع مؤلف، مضامین و مفاهیم مشترک فراهانی و دیگر شاعران، ویژگیهای رسم‌الخطی سه نسخه و نسخه‌های موجود از آثار گلستانواره فراهانی و روش تصحیح است.

هر سه نسخه خطی خراسان، بهارستان و جان جهان در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران محفوظ است و با توجه به اینکه هر سه اثر تک‌نسخه‌ای هستند روش کار در این تصحیح به صورت قیاسی صورت گرفته است.

#### ب. پایان‌نامه‌های دوره دکتری

۱. شانظری، علیرضا، «تحقیق در احوال و آثار و افکار فتح‌الله خان شیبانی به همراه تصحیح مجموعه آثار منظوم و منثور او»، استاد راهنما: دکتر سید مهدی نوریان. استادان مشاور: دکتر یدالله جلالی پندری، دکتر سید محمود الهام بخش، زمستان ۱۳۸۴ش، ۱۸۰۵ص، (۳ ج).

ابونصر فتح‌الله خان شیبانی از شاعران قرن سیزدهم (دوره بازگشت) و معاصر ناصرالدین شاه است. دیوان وی دیباچه‌ای در سرگذشت شاعر دارد و حاوی قصیده، غزل، قطعه، رباعی، ترکیب‌بند و مسمط است. زبده‌الآثار در شرح مآثر ناصرالدین شاه است. فتح و

حج‌نامه، سفرنامه منظوم بانوی اصفهانی به بررسی و تحلیل سفرنامه‌های منظوم حج می‌پردازد. نگارنده در نگارش بخش دوم (حج‌نامه) از نسخه خطی محفوظ در کتابخانه آیت‌الله مرعشی بهره جسته است. اگرچه نگارنده تمام متن حج‌نامه را تصحیح نکرده، اما قسمتهای مرتبط با رساله خود را به شیوه ذوقی تصحیح کرده است تا مخاطب از مضمون و محتوای این مثنوی و اندیشه مؤلف آن اطلاعات لازم را کسب کند.

این منظومه در بحر هزج مسدس محذوف سروده شده و در سرتاسر آن حتی یک بیت که اختلال وزنی داشته باشد، وجود ندارد. بخش حج‌نامه ۴۵ صفحه از ۲۸۶ صفحه رساله را شامل می‌شود و به نظر می‌رسد ناظم بخش سوم (بانوی اصفهانی) در نظم سفرنامه خود از آن الهام گرفته است.

۷. دهقان دهنوی، مهدی، «تصحیح آثار گلستانواره علی‌اکبر فراهانی»، استاد راهنما: دکتر مهدی ملک‌ثابت، استاد مشاور: دکتر یدالله جلالی پندری، زمستان ۱۳۸۸ش، ۲۵۲ص.

میرزا سیدعلی اکبر فرزند میرزا علی قائم مقام و نوادلی میرزا ابوالقاسم ثانی در سال ۱۲۶۹ق در ساروق، از توابع فراهان دیده به جهان گشود. پدرش مستوفی سابق خراسان و فرزند میرزا ابوالقاسم قائم مقام صدراعظم محمدشاه بوده است.

از آثار وی اللؤلؤ المکنون، لمع الانوار، تکملة دستورالوزراء، دستورالاعقاب، مقالیدالحساب فی علم الحساب، مجموعه منشآت در نظم و نثر و ادبیات، داستان داستان، نصاب فرانسه به فارسی، نوادر فی التواریخ و مطالب متفرقه، شکوای منظوم، الصیغه، الوجیزه (اثر شیخ بهایی به خط علی‌اکبر فراهانی)، خراسان، بهارستان و جان جهان است. هیچ یک از آثار وی تاکنون تصحیح یا چاپ نشده و فقط جان جهان در ۱۳۳۵ق به همت محمدحسن بن محمدعلی تهرانی چاپ سنگی شده است.

گلستانواره علی‌اکبر فراهانی سه اثر به نامهای خراسان، بهارستان و جان جهان است که در واقع یک اثر با تفاوتها و اختلافات اندک می‌باشد. وی ابتدا

ظفر مجموعه قصایدی در مدح مظفرالدین میرزای ولیعهد است. فواکه السحر خلاصه‌ای از حدائق السحر رشیدالدین وطواط است. بیانات شیبانی در بیان مطالب اخلاقی به همراه قصایدی در مدح ناصرالدین شاه است. مقالات وی در چهار فصل به نظم و نثر به نام حسام السلطنه است.

نگارنده در بخش اول رساله مطالبی درباره عصر قاجار و روزگار سلطنت ناصرالدین شاه آورده و خاندان، تحصیلات، مشاغل، حوادث زندگی، سفرها، ارتباط با انگلستان، انزوا و پایان زندگی فتح‌الله خان شیبانی را شرح داده است. در بخش دوم، افکار شیبانی آمده که شامل اندیشیدن به دنیا و آخرت، یأس و ناامیدی، عرفان، اعتراض به وضع حکومت و پیش‌بینی فروپاشی قاجار می‌باشد. نگارنده در بخش چهارم آثار او را معرفی کرده است. در بخش پنجم شعر شیبانی را بررسی کرده که دوره بازگشت، اهمیت شعر بازگشت، شعر در عصر قاجار، شیبانی در میان شاعران بازگشت، تأثیرپذیری از گذشتگان، شیبانی و سبک خراسانی، مدیحه‌سرایی شیبانی، شیبانی و دیگر مدیحه‌سرایان قاجار، تأثیر وی بر دیگر شاعران، ممدوحان شیبانی و رابطه‌اش با آنها را شامل می‌شود. در بخش ششم هنر شاعری شیبانی در زمینه‌های قصیده‌سرایی، توصیفها، زبان شعر، ترکیبات، لغات فارسی و عربی و درون‌مایه‌ها را بررسی کرده است و در آخر آثار منظوم شیبانی شامل دیوان قصاید، قصاید کوتاه، غزلها، قطعات، رباعیات، ترکیب‌بند، مسمط، مقطعات پراکنده، فتح و ظفر، زبده‌الآثار، مقامات، بیانات، درج ددر و فواکه السحر را تصحیح کرده و در پایان رساله فرهنگ لغات، فهرست آیات، احادیث، اخبار و منابع و مقالات را آورده است.

مصحح از نسخ خطی زیر استفاده کرده است:

۱. نسخه‌های خطی دیوان شیبانی به شماره ۲۴۴۷ محفوظ در کتابخانه مجلس شورای اسلامی و به شماره ۱۲۵۹ ق محفوظ در کتابخانه ملی ملک و به شماره ۹۴۹ مضبوط در کتابخانه آستان قدس رضوی و به شماره ۱۶۱۸ محفوظ در کتابخانه کاخ گلستان (سلطنتی سابق) و به شماره ۴۴۶ مضبوط در کتابخانه ملی.

۲. نسخه فتح و ظفر به شماره ۱۴۹۷ در کتابخانه مجلس شورای اسلامی.

۳. نسخه فواکه السحر فی بدایع الشعر به شماره ۲۱۴ متعلق به کتابخانه ملی.

۴. نسخه زبده‌الآثار به شماره ۹۳۶ موجود در کتابخانه ملی.

۵. نسخه بیانات شیبانی به شماره ۴۸۰ محفوظ در کتابخانه ملی.

۶. نسخه‌های مقالات شیبانی به شماره ۵۵۹۶ در کتابخانه ملی، به شماره ۹۸۸ در کتابخانه آستان قدس رضوی، به شماره ۳۷۱۵ در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، به شماره ۲/۹۴۹ محفوظ در کتابخانه آستان قدس و به شماره ۸۱۰ مضبوط در کتابخانه ملی ملک. مصحح علاوه بر نسخه خطی از آثار چاپی نیز استفاده کرده است: ۱. منتخب از مجموعه بیانات شیبانی که به صورت سرب‌ی در استانبول به چاپ رسیده، ۲. درج درر، ۳. دیوان ابونصر فتح‌الله خان شیبانی به کوشش احمد کرمی.

۲. رضایی ارادانی، فضل‌الله، «تصحیح انتقادی حدائق البلاغه شمس‌الدین فقیر دهلوی»، استاد راهنمای اول: دکتر محمدعلی صادقیان، استاد راهنمای دوم: دکتر سید محمود الهام‌بخش، پاییز ۱۳۸۶ش، ۸۳۳ص.

میر شمس‌الدین فقیر دهلوی شاه‌جهان‌آبادی ادیب و شاعر و دانشمند علوم بلاغی قرن دوازدهم هجری در شبه‌قاره هند است. اجدادش از گروه صوفیه بودند و خودش مذهب امامیه (شیعه دوازده امامی) داشت.

متن حدائق البلاغه علاوه بر دیباچه، پنج حدیقه و یک خاتمه دارد: حدیقه‌الاولی فی علم‌البیان (شامل چهار شجره)، الحدیقه‌الثانیه فی علم‌البدائع و الصنائع (شامل دو چمن در بدایع معنوی و صنایع لفظی)، الحدیقه‌الثالثه فی علم‌العروض (شامل پنج خیابان)، الحدیقه‌الرابعه فی علم‌القوافی (شامل شش شعبه)، الحدیقه‌الخامسه فی فن‌المعما، و در نهایت، خاتمه کتاب در مورد سرقات شعریه و احوال و اقسام آن و بیان آنچه به آن تعلق دارد. این کتاب به خاطر





اهمیتش در شبه‌قاره هند چندین بار به صورت چاپ سنگی درآمده و به زبان اردو و فرانسه ترجمه شده است.

مقدمه این رساله شامل اوضاع سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و ادبی این دوره، نام و تخلص و محل تولد و نسب و مذهب مؤلف، سیرت و شخصیت و مرتبه علمی و اخلاقی او، سفر و حضر وی، ممدوحان و معاصران و شاگردان فقیر دهلوی، آثار و تألیفات و تصنیفات و طرز و سبک فقیر، وضعیت نقد ادبی در هند، سبک کلی شعر در عصر فقیر دهلوی و معرفی مثنوی‌های فقیر دهلوی است.

مصحح به این دلیل که نسخه هند به شماره ۲/۶۵ محفوظ در دانشگاه اسلامی علیگر هند کامل‌ترین و صحیح‌ترین نسخه بود آن را نسخه اساس قرار داد. دیگر نسخه‌های مورد استفاده عبارت‌اند از: نسخه لاهور به شماره ۱۴۷۶/۶۰ محفوظ در دانشگاه پنجاب، نسخه گنج‌بخش پاکستان به شماره ۸۷۳۲ مضبوط در کتابخانه گنج‌بخش اسلام‌آباد پاکستان، نسخه کتابخانه ملی ایران به شماره ۳/۱۲۱۶، نسخه کتابخانه وزیری یزد به شماره ۲۷۲۸، نسخه کتابخانه آیت‌الله مرعشی قم به شماره ۱۰۳۸. از چاپهای سنگی این اثر پنج نسخه موجود است: کلکته، لکهنو، بمبئی، کانپور، لاهور. در این رساله از سه چاپ به دست آمده نیز استفاده شده: چاپ سنگی کانپور به شماره ۶۷۶۶ محفوظ در کتابخانه وزیری یزد، چاپ سنگی کانپور به شماره ۲۳۲۱۵ محفوظ در کتابخانه وزیری یزد و چاپ سنگی لکهنو به شماره ۲۰۰۴۲ مضبوط در گنج‌بخش پاکستان.

نگارنده پس از مقدمه، سیر علوم بلاغی در ادبیات غربی، عربی، فارسی و هندی را بررسی کرده، سپس بررسی و تحلیل انتقادی حدائق‌البلاغه شمس‌الدین فقیر دهلوی را بر اساس معتبرترین نسخه‌های خطی و چاپی انجام داده و بعد از آن متن اثر را آورده و تعلیقات را ذکر کرده و در آخر فهرست آیات، احادیث، اعلام اشخاص، اعلام جایها، اسامی کتابها، اصطلاحات کلیدی علوم بلاغی، اسامی معما و لغز، اشعار فارسی عربی و منابع را فراهم کرده است. از دیگر آثار فقیر دهلوی خلاصه‌البدايع، الوافيه

فی علم‌العروض و القافیه، زبدة‌البیان، قصیده مصنوع فقیر در منقبت امام علی (ع) است. وی اشعاری در قالب غزل، مثنوی و رباعی نیز دارد. مثنوی‌هایش: تحفة‌الشباب، تصویر محبت، واله و سلطان، در-مکنون، شمس‌الضحی، در واقعه جانسوز کربلا و در تعریف دولتخانه نواب امیرالامرا سعادت‌خان بهادر است.

۳. شکیبافر، یدالله، «تأثیر حدایق‌السحر بر بدیع‌نگاران بعدی و تصحیح بدایع‌السحر»، استاد راهنمای اول: دکتر محمدعلی صادقیان، استاد راهنمای دوم: دکتر رمضان بهداد، زمستان ۱۳۸۶ش، ۶۹۳ ص، (۲ ج).

بدایع‌السحر فی صنایع‌الشعر از مؤلفی ناشناخته است که فخرالدین علی کاتب به سال ۸۱۱ هجری آن را کتابت کرده؛ وی معاصر مؤلف بوده و فقط القابی از او آورده است.

در تصحیح کتاب نسخه محفوظ در کتابخانه ملی به شماره ۱۷۳ ف اساس قرار داده شده است. نسخه مورد استفاده دیگر در موزه قونیه موجود است و فیلم آن در دانشگاه تهران به شماره ۳۲۰ نگهداری می‌شود.

مؤلف کتاب در مقدمه ابتدا مطالبی در مورد فصاحت و بلاغت آورده و علم معانی و بیان و بدیع را تعریف نموده سپس وارد اصل مطلب که صنایع بدیعی است شده؛ وی گرچه در برخی موارد خلاصه‌ای از مطالب حدایق‌السحر را آورده اما در مواردی مطالب را بسیار مفصل‌تر بیان کرده است و در پایان کتاب مبحثی را به «سرفات شعریه» اختصاص داده است.

در این رساله نگارنده ابتدا به معرفی بدیع و بدیع‌نگاران پرداخته سپس فصلی را به صنایع بدیعی اختصاص داده و پس از آن عناصر بیانی در کتاب‌های بدیعی را توضیح داده و در ادامه تکلفها در آرایه‌ها را بیان کرده و در آخر متن بدایع‌السحر را تصحیح کرده است. علاوه بر این در تعلیقات، ترجمه آیات، احادیث، ابیات عربی و معنی برخی واژه‌ها نیز آمده است.

نگارنده در بخش دوم تعاریفی از بدیع و سیر تاریخی آن در زبان عربی و فارسی آورده سپس حدایق‌السحر فی دقایق‌الشعر را معرفی کرده و آن را

با المعجم، حدایق الحقایق، دقایق الشعر، بحر الصنایع، بدایع السحر و بدایع الافکار مقایسه کرده است.

۴. شعبانلو، علیرضا، «تصحیح دیوان اشعار شهاب‌الدین عمیق بخارایی همراه با تحقیق در احوال و آثار و توضیح اشعار او» استاد راهنمای اول: دکتر مهدی ملک‌ثابت، استاد راهنمای دوم: دکتر یدالله جلالی پندری، آبان ۱۳۸۷ش، ص ۵۰۶.

ابونجیب شهاب‌الدین عمیق بخارایی شاعر قرنهای پنجم و ششم هجری است. از آثار او علاوه بر دیوان اشعارش که شامل قصاید و رباعیها است می‌توان منظومه یوسف و زلیخارا نام برد که اکنون اثری از آن باقی نمانده است.

از دیوان عمیق بخارایی هیچ نسخه خطی مستقلی موجود نیست و اشعارش در میان جنگها، تذکره‌ها و سفینه‌های شعر پراکنده است؛ بنابراین مصحح در تصحیح دیوان او از دو روش التقاطی و قیاسی بهره برده است.

نگارنده در بخش اول که مقدمه مصحح است و بیش از دویست صفحه دارد، نسخه‌های خطی را معرفی کرده و روش تصحیح را توضیح داده سپس عصر و محیط زندگی عمیق را بررسی کرده و پس از آن به احوال و آثار عمیق پرداخته و مطالبی درباره مدیحه‌سرایی، هجوسرایی و مرثیه‌سرایی آورده است؛ در ادامه ویژگیهای سبکی اشعار او را بیان کرده و در آخر تأثیرها و تأثرها را ذکر کرده است. در بخش دوم قصاید، رباعیها، اشعار پراکنده و اشعار منسوب به عمیق را تصحیح کرده و در پایان تعلیقاتی به رساله افزوده و نتیجه‌گیری کرده است؛ مصحح بخش آخر را به فهرستها و منابع اختصاص داده است.

از دیوان عمیق بخارایی دو چاپ موجود است: ۱. دیوان عمیق بخارایی با مقابله و تصحیح و مقدمه و جمع‌آوری سعید نفیسی. در این دیوان ۸۰۶ بیت به نام عمیق ذکر شده است. ۲. دیوان شهاب‌الدین عمیق بخارایی که حاوی بخشی از اشعار اوست بدون آنکه تصحیحی در آن صورت گرفته باشد نخستین بار

در سال ۱۳۰۷ش در تبریز به چاپ رسید. از مجموع ۶۲۴ بیت شعری که در این چاپ ذکر شده فقط ۳۴۷ بیت بر مبنای تصحیح حاضر از عمیق است و ۲۷۷ بیت دیگر اشعاری از شاعران دیگر است.

تصحیح حاضر شامل ۱۱۵۷ بیت از قصاید، رباعیات، اشعار پراکنده و اشعار منسوب به عمیق است که نسبت به چاپ نفیسی بیش از سیصد و پنجاه بیت اضافه دارد.

### ج. پایان‌نامه‌های در دست تدوین دوره کارشناسی ارشد

۱. صادقی، امیر، «تصحیح انتقادی مثنوی خداوندنامه ملک‌الشعراء صبا کاشانی؛ بخش اول: از آغاز تا ولادت پیامبر اکرم (ص)»، استاد راهنما: دکتر علی‌اصغر پهلوان حسینی، استاد مشاور: دکتر مهدی ملک‌ثابت.

۲. شیروانی ناغانی، سمیه، «تصحیح انتقادی مثنوی خداوندنامه ملک‌الشعراء صبا کاشانی؛ بخش دوم: از ولادت تا بعثت پیامبر اکرم (ص)»، استاد راهنما: دکتر مهدی ملک‌ثابت، استاد مشاور: دکتر محمدرضا نجاریان.

۳. نفر، حمیدرضا، «تصحیح انتقادی مثنوی خداوندنامه ملک‌الشعراء صبا کاشانی؛ بخش سوم: از بعثت پیامبر اکرم (ص) تا غزوه احد»، استاد راهنما: دکتر محمدکاظم کهدویی.

۴. طالبی، خدیجه، «تصحیح انتقادی مثنوی خداوندنامه ملک‌الشعراء صبا کاشانی؛ بخش چهارم: از غزوه احد تا رحلت پیامبر اکرم (ص)»، استاد راهنما: سید محمد حسینی شبانان.

۵. ملمعی، محمد، «تصحیح انتقادی قصاید شهاب اصفهانی به همراه مقدمه و تعلیقات»، استاد راهنما: دکتر یدالله جلالی پندری، استاد مشاور: دکتر مهدی ملک‌ثابت.

۶. سادات اخوی، نجمه، «تصحیح و تحلیل منظومه لیلی و مجنون اثر سیف‌الدین دهلوی»، استاد راهنما: دکتر سید محمود الهام‌بخش. ■

